МОНЕТАРНА ТА БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

***А.А. Гриценко**, д-р екон. наук, проф., Національний банк України*

Для того, щоб Україна могла поступово наближатися до розвинутих країн, вона повинна мати темпи економічного зростання ВВП не нижче 5-7 % щорічно. Інакше вона назавжди залишиться на периферії світового розвитку. Але це тільки мінімальна вимога, яка передбачає вирішення цілого комплексу складних соціально-економічних завдань, пов'язаних зі структурною перебудовою економіки і переходом до інноваційного типу розвитку.

Суттєве значення для забезпечення економічного розвитку мають монетарна та бюджетно-податкова політика. Від монетарної політики залежить те, чи вдасться знайти такі шляхи та методи монетизації економіки, які б забезпечили, з одного боку, достатній її рівень для вирішення завдань економічного зростання, а з іншого, щоб випуск грошей в обіг не призвів до прискорення інфляційних процесів. Від бюджетно-податкової політики залежатиме те, чи будуть рівень, механізм оподаткування, бюджетні видатки створювати сприятливі умови для розвитку бізнесу, інноваційної діяльності, чи вони спричинятимуть надмірний і нерівномірний тиск на суб'єктів господарювання.

Безсумнівно, основним завданням Національного банку України у сфері грошово-кредитної політики є забезпечення стабільності грошової одиниці. Але стабільність є внутрішньо динамічним поняттям. Вона не означає повної незмінності купівельної спроможності та обмінного курсу гривні. Йдеться лише про певні межі взаємоузгоджених змін. При цьому виникає питання про пріоритети та акценти. Можна поставити завдання досягти якомога більшої стабільності, навіть не звертаючи увагу на те, що це може стримувати економічне зростання. А можна, навпаки, ставити за мету підтримку високих темпів зростання, поступаючись деякою мірою стабільністю грошової одиниці. Це питання завжди турбувало всі країни. Україна тут не є виключенням. Зараз це питання для неї набуває особливого значення.

Світовий досвід свідчить, з одного боку, про наявність достатньо тісного зв'язку між рівнем інфляції та економічним зростанням, з іншого – існують виключення, які мають невипадковий, системний характер і не підпадають під загальне правило. Так, дослідження Світового банку показали, що для більшості країн характерною є ситуація припинення економічного зростання, якщо інфляція збільшується з 25 до 49 %. Але, наприклад, Туреччина мала 5,0 % приросту ВВП при інфляції 70,1 % у 1992 р., 5,8 % приросту ВВП при інфляції 66,1 % у 1993 р., скорочення ВВП на 3,0 % при інфляції 106,3 % у 1994 р. і знову приріст ВВП 7,4 % при інфляції 93,6 % у 1995 р. Бразилія взагалі у 1993-1994 рр. мала приріст ВВП 4,2-5,7 % при інфляції 2148,4-2668,5 %.

Все це наводить на думку, що існують різні типи зв'язків між інфляцією і зростанням ВВП залежно від структури соціально-економічного розвитку. Тому з'ясування загальних зв'язків є не відповіддю на конкретні питання, а лише необхідною передумовою кваліфікованого аналізу конкретної ситуації, що складається в тій чи іншій країні.

Крім того, потрібно враховувати, що перехідна економіка, а саме такою є економіка України, характеризується суттєвою невизначеністю. Це означає, що характер зв'язку між макроекономічними змінними і їх кількісні параметри є відмінними від тих, що існують у стабільних економіках розвинутих країн. В цих умовах економічні прогнози дають результати, далекі від реального розвитку подій. В умовах суттєвих невизначеностей більш адекватною є методологія передбачень, яка хоча і базується на аналізі реальних даних, виявленні тенденцій розвитку процесів, але свої висновки робить, виходячи не з певної методики розрахунків, а із загальної оцінки ситуації, співвідношень різних тенденцій розвитку і поведінки учасників подій. Якщо у прогнозуванні все залежить від моделей і методик, то у передбаченнях, про які йдеться, головне залежить від наукової орієнтації, кваліфікації і здібностей особистості.

Аналізуючи економічне зростання, потрібно мати на увазі, що воно не є самоціллю і повинно бути підпорядковано підвищенню добробуту населення. Це особливо важливо враховувати в умовах України, де існує суттєва диференціація різних груп населення за рівнями доходів, а економічне зростання не завжди супроводжується відповідним підвищенням життєвого рівня широких верств населення.

Для кожної країни на відповідному етапі існує своє оптимальне співвідношення макроекономічних змінних. Виявити їх – значить створити передумови для динамічного соціально-економічного розвитку. У цьому відношенні цікавим може бути порівняння темпів зростання ВВП, реальних грошових доходів, реальної заробітної плати та індексу споживчих цін (табл. 1).

Загальний огляд макроекономічних змін дає підстави виділити в десятиріччі (1992-2001 рр.) три періоди. Перший (1992-1996 рр.) характеризується глибоким кризовим падінням виробництва (щорічні темпи зниженням ВВП складали 10-23 %), гіперінфляційним сплеском (інфляція на рівні від 10155 до 40 %), щорічним зниження реальних грошових доходів (на 14-44 %, виключенням є 1995 рік – зростання на 1,8 %). Другий період (1997-1999 рр.) характеризується стабілізаційними процесами, поступовим виходом із кризи (темпи падіння ВВП від 3,0 до 0,2 %), зниженням рівня інфляції (до10-20 %), нестійкою динамікою реальних грошових доходів (від 6,3 % зростання у 1997 р. до 8 % падіння у 1999 р.). Третій період розпочався в 2000 р. і триває зараз. Він характеризується переходом до економічного зростання (6-9 %), інфляцією на рівні 6-26 %, підвищенням реальних доходів населення (9-10 %).

Таблиця 1

Динаміка ВВП, реальних доходів населення, реальної заробітної плати та споживчих цін у 1992-2001 рр.

	1992 р.	1993 р.	1994 р.	1995 р.	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
ВВП реальний, приріст у % до попереднього року	-9,9	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,1
Індекс споживчих цін, приріст у % до грудня попереднього року	2000,5	10155,0	401,1	181,7	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1
Грошові доходи населення реальні, приріст у % до попереднього року	-28,9	-43,7	-14,0	1,8	-17,1	6,3	-1,6	-8,0	9,9	9,0
Заробітна плата реальна середньомісячна, приріст у % до попереднього року	н/д	-40,1	-15,2	10,6	-3,4	-3,4	-3,8	-8,9	-0,9	19,3

Особливу увагу слід звернути на період з 1996 р., оскільки в цей період уже було подолано гіперінфляцію, в 1996 р. проведено грошову реформу і між економічними параметрами почав встановлюватися більш сталий зв'язок, хоча економіка до 2000 р. падала. Динаміку названих макроекономічних змінних в цей період представлено на рис. 1.

Із таблиці і рисунка що динаміка грошових доходів населення хоча і пов'язана, безумовно, з динамікою ВВП, але цей зв'язок носить загальний довгостроковий характер, а в конкретні економічні періоди він слабо відстежується. Так, з падінням ВВП знижувалися і реальні доходи населення, і реальна заробітна плата. Але тісного зв'язку між темпами змін цих показників не спостерігається. Так, у 1992 р. при падінні ВВП на 9,9 % реальні грошові доходи упали на 28,9 %, у 1993 р., падіння ВВП на 14,2 % супроводжувалося зниженням реальних доходів на 43,7 %, а реальної заробітної плати – на 40,1 %. В 1995 р. зниження ВВП на 12,2 % відбувалося при зростанні реальних доходів на 1,8 %, а реальної заробітної плати – на 10,6 %. На рис. 1 видно, що крива реальних доходів має значно більшу амплітуду коливань, ніж крива ВВП, і не співпадає з нею за напрямками.

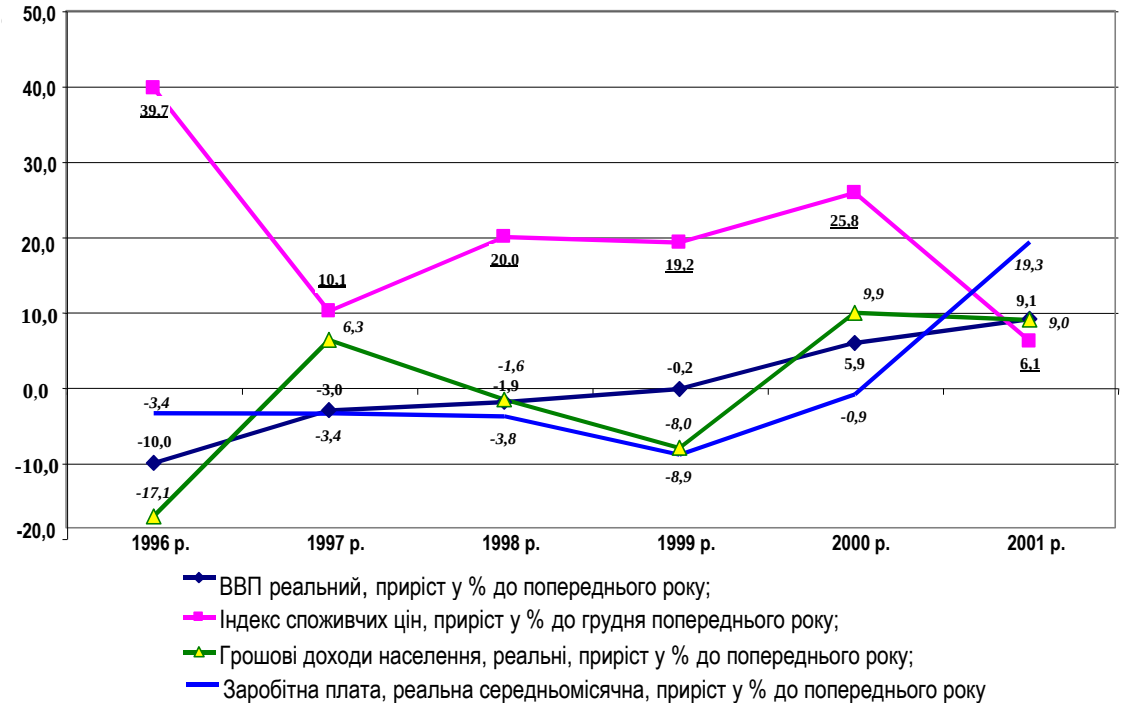

Рис. 1. Динаміка ВВП, реальних доходів населення, реальної заробітної плати та споживчих цін у 1996-2001 рр.

Більш тісним є зв'язок реальних доходів і реальної заробітної плати з інфляцією. Але характер цього зв'язку змінюється в різних періодах. На рис. 1 видно, що в 1996-1998 рр. криві інфляції і реальних доходів населення утворюють майже дзеркальне відображення. Чим більша інфляція, тим менші реальні доходи і навпаки. З 1999 р. характер зв'язку змінюється: інфляція і реальні доходи змінюються різними темпами, але в одному напрямі. Це означає, що в умовах економічного зростання інфляція в певних межах супроводжується підвищенням реальних грошових доходів.

Оскільки в Україні існує значне розшарування населення, і воно поглиблювалося навіть в умовах економічного зростання і загального підвищення реальних доходів, то в цих умовах більш точну характеристику дає динаміка реальної заробітної плати. Вона активніше реагує на зниження інфляції. Так, у 2001 р. зниження інфляції до 6,1 % супроводжувалося зростанням реальної заробітної плати на 19,3 %, в той час як реальні доходи зросли на 9,1 %. Слід відмітити, що у 2000 р. при інфляції 25,8 % реальні доходи зросли на 9,9 %, а реальна заробітна плата зменшилася на 0,9 %.

Аналіз цих даних дає підстави зробити висновок, що хоча в умовах України більш високі темпи інфляції могли б стимулювати вищі темпи зростання ВВП, це не супроводжуватиметься відповідним реальним зростанням доходів більшості населення і зменшенням соціальної диференціації.

Звичайно, на динаміку реальних доходів і реальної заробітної плати впливає багато різних факторів, а не тільки зростання ВВП та інфляція (наприклад, динаміка заборгованості з заробітної плати, пенсій, соціальних

виплат тощо). Це робить зв'язки, що аналізуються, недостатньо тривкими, а висновки з їх аналізу – обумовленими цілим рядом обставин. І все ж таки, враховуючи головні співвідношення і тенденції, можна зробити висновок, що на нинішньому етапі розвитку економіки України оптимальною для неї є інфляція на рівні 5-10 %, яка б дозволила забезпечити темпи зростання ВВП не менше ніж на 5-7 % і підвищення реальної заробітної плати на 7-10 % щорічно.

Важливим у цьому контексті є питання темпів зростання грошових агрегатів, необхідних для вирішення цих завдань. Аналіз співвідношень зростання ВВП, монетарної бази, грошової маси та темпів інфляції в 1996-2001 рр. (табл. 2 і рис. 2) показує, що за виключенням 1998 р., коли мала місце фінансова криза і Національний банк проводив жорстку монетарну політику, монетарна база зростала на 37-44 % щорічно, незалежно від того був спад чи зростання. Так, в 1996 р. при падінні ВВП на 10 % монетарна база зросла на 37,9 %, а інфляція – на 39,7 %. У 1997 р. зростання монетарної бази на 44,6 % відбувалося при падінні ВВП на 3 % і інфляції на рівні 10,1 %. У 2001 р. зростання монетарної бази на 37,4 % супроводжувалося збільшенням ВВП на 9,1 % при інфляції 6,1 %.

Варто звернути увагу на те, що такі темпи зростання грошових агрегатів мали місце і при від'ємному і при позитивному значенні сальдо торгівельного балансу. Правда, у першому випадку збільшувалися державні запозичення, а в другому – вони зменшувалися. Значні виплати за зовнішніми зобов'язаннями в найближчі 5 років при суттєвому зменшенні зовнішніх запозичень і скороченні позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу може привести до необхідності більш жорсткої монетарної політики і зниження темпів зростання грошової маси до 20-30 %. Одночасно низький рівень монетизації економіки (близько 22 %) і здатність економіки поглинати гроші обумовлюватимуть необхідність більш високих темпів зростання грошових агрегатів. В цих умовах будуть необхідні зміни у співвідношенні емісійних каналів: зменшення емісії через валютний ринок і збільшення обсягів рефінансування банків, що, в свою чергу, зумовлює необхідність більш активного розвитку фондового ринку. Суттєве значення в такій ситуації матиме стан платіжного балансу, який більшою мірою, ніж інші складові, залежить від світової кон'юнктури та зовнішніх чинників і містить значну невизначеність. З урахуванням цих обставин в найближчі 5 років темпи зростання монетарної бази можуть скласти в середньому 30 %, а грошової маси – 35 % з суттєвими коливаннями (до третини значень приросту) в окремі роки.

Таблиця 2

Динаміка ВВП, ІСЦ та монетарних агрегатів у 1996-2001 рр.

	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
ВВП, приріст (зниження) у % до попереднього року	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,1
Монетарна база, приріст у % до грудня попереднього року	37,9	44,6	22,2	39	40,0	37,4
Грошова маса (М3), приріст у % до грудня попереднього року	35,1	33,9	25,2	40,5	45,4	42,0
Індекс споживчих цін, приріст у % грудень до грудня попереднього року	39,7	10,1	20,0	19,2	25,8	6,1

Відповідною повинна бути і валютно-курсова політика. Довгостроковою метою в цій сфері може бути підтримання стабільності реального ефективного обмінного курсу, що дасть змогу зберегти конкурентоспроможність національних виробників, плавну динаміку номінального курсу і загальну стабільність грошової одиниці.

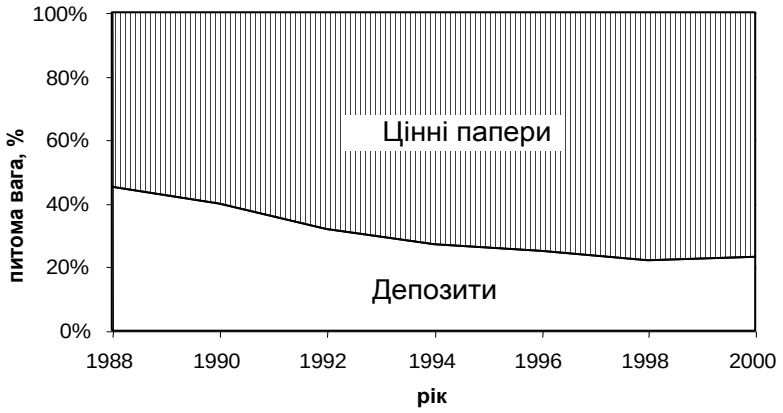

Рис. 2. Динаміка ВВП, ІСЦ та монетарних агрегатів у 1996-2001 рр.

Забезпечення розвитку з такими параметрами передбачає певні зміни в бюджетно-податковій політиці. Першочерговими з них є зміни в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Діюча система спрямовує податкове навантаження переважно на ту частину населення, яке і так має низькі доходи, і таким чином стримує формування внутрішнього ринку, становлення середнього класу, розвиток підприємництва тощо. Необхідним є зниження верхньої ставки оподаткування до 20 %. Звичайно, доцільно було б прийняття нового Податкового кодексу, в якому була б збалансована система оподаткування. Але це справа складна, і найбільш ймовірним є прийняття Податкового кодексу частинами. Реформування оподаткування фізичних осіб належить до першочергових завдань.

Іншою значною проблемою бюджетно-податкової політики є функціонування податку на додану вартість. Зростає як недоїмка за цим

податком (втрати несе Державний бюджет), так і неповернення ПДВ (втрати несуть виробники), що фактично збільшує прихований дефіцит бюджету. Це має безпосередній вплив як на стан грошово-кредитної сфери і монетарну політику, так і на загальний стан економіки, бо в цьому випадку відбувається перерозподіл фінансових ресурсів між реальною економікою і бюджетом, різними сферами господарства, змінюються монетарна база та грошові агрегати. Реальна ставка оподаткування за цим податком з урахуванням усіх відхилень від законодавчо встановленого механізму є значно нижчою. Тому невідкладним завданням є удосконалення механізму оподаткування ПДВ зі зниженням його ставки. І це за умов кваліфікованого підходу не призведе до скорочення надходжень до бюджету.

Рух в напрямку розвинутих країн не матиме успіху без створення ефективного механізму підтримки інноваційної діяльності. Для вирішення цих питань необхідно залучати всі складові економічної політики, в тому числі бюджетно-податкову і монетарну. Не варто далі зволікати зі створенням спеціалізованої банківської установи (Банку реконструкції та розвитку чи Української кредитної установи), яка б займалась кредитною підтримкою інноваційного розвитку. Спроби вирішення таких питань через Національний банк України не відповідають функціям Центрального банку і можуть мати негативні наслідки.

В цілому, враховуючи недостатність внутрішніх фінансових ресурсів для вирішення завдань структурної перебудови і динамічного розвитку економіки України, стратегічним напрямком на період до вступу в Європейський Союз повинно стати створення в Україні найбільш сприятливих умов для бізнесу і залучення капіталів, формування середнього класу, навіть якщо це спочатку буде пов’язано зі значними труднощами.

Гриценко, А.А. Монетарна та бюджетно-податкова складова економічного розвитку / А.А. Гриценко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць.- Суми: УАБС НБУ, 2003.- Т. 7.- С. 19-26.